

Az elektronikus források beszerzésének konzorciális modelljei Németországban

Küzdelem az elektronikus információs források beszerzéséért. A német államszerkezetből adódó nehézségek. Egységben az erő: könyvtári konzorciumok alakítása. Konzorciumtípusok. A használati piramis. A konzorciumi tárgyalások szereplői: érdekellentétek és egymásrautaltság. A szerződéssel mindkét félnek nyernie kell. A kibontakozás útja: országos érvényű helyi licencek.

Bevezetés és visszapillantás az elektronikus források beszerzésének történetére Németországban

Németország szövetségi államszerkezeten alapuló könyvtári rendszere eddig nem tette lehetővé, hogy országosan egységes politika érvényesüljön az elektronikus források beszerzése terén. Mind a 16 szövetségi tartomány más-más politikát követ, s más-más szintre jutott a különböző vállalatokkal a licencmegállapodásokért folytatott tárgyalások során. A mai napig csak 12 tartomány kezdte meg a konzorciumi tárgyalásokat az elektronikus források forgalmazóival. Emellett néhány kutatási szervezet saját tárgyalási politikát alakított ki, s néhány regionális, többfunkciójú könyvtár csatlakozott a megfelelő regionális konzorciumokhoz, vagy kezdeményezett megbeszéléseket több régiót átfogó tudományos könyvtári konzorciumok alakítására az elektronikus források beszerzése céljából. A licencmegállapodások néhány szempontja is hozzájárult ahhoz, hogy a résztvevők eltérő módon értelmezték a közös célokat.

Az elektronikus folyóiratok terén mutakozó fejleményeket tekintve – szemben Nagy-Britanniával, ahol az erősebben központosított felsőoktatási rendszer lehetővé tesz bizonyos strukturális innovációkat – Németországban a felsőoktatás nagymértékben decentralizált, szövetségi rendszerben működik. Minthogy a szövetségi rendszerből eredően a döntési jogkör az illetékes tartományi szintű minisztériumok kezében van, a német könyvtárak körében a közös projektek, szerződések, szolgáltatások stb. tekintetében kissé nehézkes a kooperáció. A 16 tartomány közül csak három kapott központi támogatást korábbi költségvetésének növeléséhez elektronikus források beszerzésére; a többieknek maguknak kell megküzdeniük az emel-

kedő árak és az apadó költségvetés konfliktusával. Ez az írás a német konzorciumok modelljeinek jelenlegi négy típusával foglalkozik, valamint azokkal a nehézségekkel, amelyek a különféle konzorciumi tárgyalások során jelentkeztek. A négy modell¹ a következő:

- felsőoktatási intézmények könyvtárainak regionális konzorciumai;
- regionális, több könyvtártípusra kiterjedő konzorciumok;
- intézményi konzorciumok;
- többi régiót átfogó, több intézményre kiterjedő, tudományos könyvtári konzorciumok.

Hozzá kell tenni, hogy e konzorciumok többségének képviselői országos jelentőségű politikai kérdéseket is megvitattak. Ezért a cikk kitér a kérdés néhány politikai vonatkozására is, továbbá a licencszerződésekkel kapcsolatos tárgyalásokra tett hatásukkal összefüggésben a különböző típusú konzorciumokra, és egy országos érvényű helyi licenc (national site license) kilátásaira. Végezetül rámutat a Tudományos Társaságok Egyesületének információs és kommunikációs bizottsága és a Német Kutatási Alapítvány (Deutsche Forschungsgemeinschaft = DFG) támogató szerepének fontosságára, továbbá az illetékes szövetségi minisztérium erőfeszítéseire.

Németországban a kilencvenes évek elején néhány innovatív gondolkodású szakember a könyvtárakban, tudományos társaságokban és egyetemeken felfigyelt arra, milyen nagy hatást váltott ki az internet és az elektronikus publikálás az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Ausztráliában, s haladéktalanul hozzálátott ahhoz, hogy hasonló irányba mozdítsa el a még érlelődő technológiai infrastruktúrát és a meglehetősen „befelé forduló” egyetemi és kutatási köröket. Négy német

tudományos társaság² vezetői 1995-ben megbeszéléseket kezdeményeztek arról, miképpen lehetne szakterületeiken az elektronikus információ iránti igényt kielégíteni a hálózaton levő elektronikus forrásokhoz való hozzáférés javításával és jobb infrastruktúrával. A tárgyalások eredményeképpen a négy társaság megállapodott, hogy együtt fognak munkálkodni Németország információs és technológiai infrastruktúrájának előmozdításán. Az így létrejött csoport, a *Német Tudományos Társaságok információs és kommunikációs bizottsága (IuK)* az Oktatási, Kutatási és Technológiai Szövetségi Minisztériumtól³ három évre szóló anyagi támogatást kapott azzal a céllal, hogy külföldi szakértőket hívjon meg Németországba, hogy preprint szerverek létesítését célzó projekteket szponzoráljon, s hogy vizsgálja meg, az angol, amerikai és ausztrál eredmények közül melyeket lehetne hasznosítani a német intézmények számára. 1997-ben alakult az IuK elektronikus folyóiratokkal foglalkozó munkacsoportja annak az igénynek a kielégítésére, amely a könyvek és folyóiratok hagyományos, egyszeri beszerzésével szemben az elektronikus információ és kiadványok megvásárlására új eljárási módokat kívánt bevezetni, s ennek érdekében nagyobb átláthatóságra törekedett a könyvtárak, a szerzők (akiket a tudományos társaságok képviselnek) és a használók (akiket az egyetemek, egyetemi könyvtárak és tudományos társaságok képviselnek) között. Habár a könyvtárak és kutatók e közös csoportja nem rendelkezik eszközökkel vagy döntési hatalommal, mégis a kérdést tudatosító érdekcsoportként működik, s nemzetközi konferenciák (1998) és a német tudományos társaságok és könyvtárak által rendezett konferenciák egyes programjai révén hangot ad az itt jelentkező problémáknak. Ez a csoport ösztönzéssel és támogatással segíti az egyes tartományokban és régiókban kibontakozó erőfeszítéseket is.

Ugyanezen időszak alatt néhány messzebbre látó szakember felvetette könyvtári konzorciumok alakítását az elektronikus folyóiratok beszerzésére és használatára. 1995-ben *F. W. Froben*, a Berlieni Szabad Egyetem fizikai könyvtárának vezetője megbeszéléseket kezdett Berlin és Brandenburg más fizikai szakkönyvtáraival a folyóirat-előfizetés növekvő költségeiről és arról, hogyan lehetne közösen konzorciumi megállapodásokat elérni az elektronikus verziókra.

Ugyanebben az időben a Bielefeldi Egyetemen működő Észak-Rajna-Vesztfáliai Digitális Könyvtár

vezetői megbeszéléseket kezdeményeztek annak érdekében, hogy e tartomány nagyobb egyetemi könyvtárainak viszonylag kis csoportja számára egy átfogó digitális könyvtárat építsenek fel különböző elektronikus forrásokból, beleértve elektronikus folyóiratokat, adatbázisokat és referenzműveket. Ezt az Észak-Rajna-Vesztfáliai Digitális Könyvtárat eredetileg az iskolák, a továbbképzés, a tudomány és a kutatás tartományi minisztere tartotta fenn, központi forrásból fedezve az elektronikus folyóiratok és adatbázisok beszerzését, de azzal a céllal is, hogy ez a digitális könyvtár egyben a tartományban működő nyolc nagy egyetemi könyvtár dokumentumellátó központja és általános elektronikus információs központja legyen.

A tudományos társaságok ez idő alatt azon voltak, hogy az egyes szakterületek hozzanak létre egy preprinteket szolgáltató hálózatot és egy webre alapozott szoftveradatbázist, s kapcsolódjanak be olyan nemzetközi törekvésekbe, mint az NCSTRL (Networked Computer Science Technical Reference Library) és a Los Alamos-i Eprints Server az Egyesült Államokban. A Springerrel és más német kiadókkal együtt a Német Számítógépes Szakemberek Társasága indította el Németországban az első elektronikus publikációs kísérletet, a MEDOC projektet (<http://medoc.informatik.tu-muenchen.de/>), jöllehet inkább monográfiák, semmint elektronikus folyóiratok kiadására. Hasonlóképpen kezdődött 1995-ben a WEBDOC projekt a göttingeni Egyetemi Könyvtárban (<http://www.pica.nl>) az elektronikus cikkek gyűjtésére és katalógizálására, majd 1997-ben a regensburgi Egyetemi Könyvtár indította meg a maga elektronikus folyóiratkönyvtárát (EZB), és tette hozzáférhetővé egy korlátozott kör, elsősorban saját használói számára (<http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/ezeit/ezb.phtml>). Tagságát mára a régió határain túlra is kiterjesztette. A Berlieni Szabad Egyetemen a dahlemi tudóshálózat (Dahlemer Wissenschaftler Netz = DARWIN) ugyancsak felállította az elektronikus források digitális könyvtárát elektronikus folyóiratokból és disszertációkból, elektronikus információs és személyre szóló elektronikus szolgáltatásokból stb. (<http://darwin.inf.fu-berlin.de/work/Main/>).

Felsőoktatási könyvtárak regionális konzorciumai

Az elektronikus források beszerzésére alakult könyvtári konzorciumok között a legjellegzeteseb-

bek az egyes német tartományok egyetemi könyvtári konzorciumai. Mivel nincs egy központi vagy országos iroda vagy bizottság, amely finanszírozná a felsőoktatás és a kutatás információellátására irányuló, az egész országra kiterjedő erőfeszítéseket, a könyvtárosok némely tartományban különböző szintű konzorciumos szerveződések hoztak létre. Egyes helyeken a nagyobb egyetemi könyvtárak kezdték meg a tárgyalásokat saját maguk vagy a régió részére, különösen ott, ahol a könyvtár tartja fenn a tartományi központi katalógusokat. Néhány esetben az adott tartomány felsőoktatási miniszterének hivatala kezdeményezte a tárgyalásokat, vagy – kivételesen – a regionális központi katalógus személyzete vállalta a régióbeli könyvtári igények koordinálását, és folytatta le a megbeszéléseket. Más tartományokban a könyvtári konzorciumok alakítását az a felismerés hajtotta előre, hogy csak közös erőfeszítéssel lehet szembeszállni az emelkedő folyóiratárakkal, és némi eredményt elérni az elektronikus folyóiratok új árstruktúrájáról folytatott tárgyalások során. Energikus, odaadó könyvtárosok rengeteg önkéntes, kezdeményező munkát fordítottak erre az ügyre.

Észak-Rajna-Vesztfália, az egyik legnagyobb és legsűrűbben lakott német tartomány elsőként kezdett tárgyalásokat licencmegállapodások végett valamennyi egyetemi és tudományos könyvtára (és használói) számára. A tartomány Oktatási, Iskolai, Tudományos és Kutatási Minisztériuma már 1997-ben külön pénzügyi keretet bocsátott rendelkezésre, hogy az Elsevierrel és a Springerrel megegyezzenek az elektronikus folyóiratok „teljes körének” szolgáltatásáról nyolc észak-rajna-vesztfáliai egyetemi könyvtár részére.⁴ A pénz egy részét az elektronikus folyóiratok eléréséhez szükséges számítógépes berendezésekre fordították, ami ugyancsak részét képezte az észak-rajna-vesztfáliai digitális könyvtári projektnek (IBIS). Az Elsevierrel és a Springerrel kötött szerződések még mindig érvényben vannak, mivel egyik szerződés sem engedte meg a nyomtatott változatok előfizetésének lemondását.⁵ Az Academic Press összes elektronikus folyóiratát beszerezték. Mint-hogy az észak-rajna-vesztfáliai konzorcium a Jade cikk-katalógus és a JASON dokumentumellátó rendszer segítségével oldja meg az elektronikus cikkek szolgáltatását, a *Bielefeldi Egyetem* hozzáférési rendszerébe a térítés különféle eljárásait építették be. Ez a rendszer könnyű hozzáférést biztosít a különféle kiadók elektronikus folyóirat-szervereihez, valamint az adatbázisokhoz, és az adatbázisokból a dokumentumokhoz, a CD-ROM adatbázisokhoz és a könyvtári katalógusokhoz,

beleértve a Jade cikk-katalógust is. Az elektronikus források beszerzésének és a tagság rendelkezésére bocsátásának ez a politikája Észak-Rajna-Vesztfália digitális könyvtári programjának céljaiból következik.⁶ 1999 végétől ezt az elektronikus dokumentumellátást (amely magában foglalja a nyomtatott cikkek szkennelésével létrehozott elektronikus fájlokat, és az elektronikus előfizetésekből származó elektronikus fájlokat is) igénybe vehetik Észak-Rajna-Vesztfálián kívüli, regisztrált könyvtárak olvasói is, bár nagyobb – de még mindig elfogadható – térítési díjért, mint a tartományon belüli konzorciumi tagok.

Bajorországban a tartomány egyetemi és tudományos könyvtárainak megbízásából a *müncheni Egyetemi Könyvtár* és a *Bajor Állami Könyvtár* képviselői folytattak tárgyalásokat valamennyi bajor felsőoktatási és tudományos könyvtárra kiterjedő licencmegállapodásokért. Egyelőre azonban csak az Academic Press-szel kötöttek szerződéseket, mivel az általa kínált folyóirat-választék sokkal jobban megfelel az egyetemi igényeknek, mint amit az elektronikus folyóiratok más kiadói nyújtanak. Az Elsevierrel folytatott tárgyalások megszakadtak, mivel a bajor könyvtárak úgy érezték, hogy az Elsevier feltételei nem voltak kedvezőek számukra. Más szerződésekről még folynak a tárgyalások. *Rolf Griebel* és *Richard Mai*⁷ megjegyzi, hogy központi finanszírozás esetén a könyvtárak nem annyira költségérzékenyek, mint ha az elektronikus folyóiratokra szánt kiadások beépülnek saját költségvetésükbe. Bajorországban a konzorcium tagjai maguk fizetnek az általuk kiválasztott termékekért. Így aztán több értéknövelt szolgáltatást igényelnek, és az elektronikus változatért nem hajlandók elfogadni a magas járulékos kiadásokat, sem pedig a Springer és az Elsevier korábbi licenclési politikáját, amely a nyomtatott és az elektronikus változat párhuzamos beszerzésén alapult. Továbbá sok könyvtár visszautasította a kiadóknak azt a feltételét, hogy ne mondja le a nyomtatott változatot, ha az elektronikus is rendelkezésre áll.⁸ A bajorországi egyetemi könyvtárak előfizetéseit a *regensburgi Egyetemi Könyvtár* webhelyén lehet megtekinteni, ahol egy eligazító rendszer működik, amely egyszersmind szabályozza a bajor konzorcium egyes tagkönyvtárai számára az engedélyezett hozzáférést (<http://www.uni-regensburg.de/ezb/>). A tartományi szinten kialakított licenclési keretmegállapodáson belül minden egyes könyvtár maga dönti el, hogy előfizeti-e a folyóirat elektronikus változatát vagy sem. Ezek a címek zöld színnel jelennek meg a képernyőn (sárgával, ha teljesen szabadon használha-

tók, vörössel, ha azon a helyen nem férhetők hozzá).

Szászországban a *drezdai Állami és Egyetemi Könyvtár* kezdetett tárgyalásokat néhány e-folyóirat kiadójával, de eddig még nem születtek szerződések. Az egyedileg folyó licenclési tárgyalások mellett a délnémet tartományok (Bajorország, Szászország és Baden-Württemberg) közös tárgyalások megindítását fontolgatják az elektronikus folyóiratok kiadóival, valamint más tartalomszolgáltatókkal (mint pl. adatbázisgazdákkal).

A *hesseni Tudományos és Művészeti Tartományi Minisztérium* 1999-ben 2 millió DEM-et tett félre tudományos elektronikus publikációk beszerzésére. A tárgyalások eredetileg adatbázisok beszerzésére irányultak; minthogy azonban az új szerzői jogi törvény alapján az elektronikus folyóirat is adatbázisnak számít, utóbb kiterjedtek az elektronikus folyóiratokra is. Így a központi finanszírozást arra használták fel, hogy hozzáférést licencljenek adatbázis-szolgáltatókhoz, CD-ROM adatbázisokat szerezzenek be, hozzáférjenek a Swets online kínálatához (a GBV-n keresztül), előfizessenek néhány napilap elektronikus verziójára, és az Academic Press elektronikus folyóirataira. Ezek a források Hessen valamennyi felsőoktatási intézményének rendelkezésére állnak. A további tárgyalások felölelték az ACM kiadványait, a *Nature*-t, a *Science*-t, három online folyóiratot, amelyek német tükörszerverekkel rendelkeznek Hessenben, a *Beilsteint*, az EBSCO-folyóiratokat, a Karger kiadó orvosi folyóiratait stb. A legtöbb esetben a szerződések alapjául az 1996-os hesseni előfizetések száma szolgált; s feltételként szabták, hogy nem lesznek lemondások, és hogy két éven át az évi garantált áremelkedés 5–13%-os lesz. A Springer kínálatában szereplő fizikai folyóiratokat öt hesseni egyetem számára biztosították 1999–2000-re.

Regionális, több könyvtártípusra kiterjedő konzorciumok

A regionális, többtípusú könyvtári konzorcium legjobb példája a Berlin-Brandenburgban működő *Friedrich Althoff Konzorcium (FAK)*, amely mára negyedik kategóriájú, több régiót átfogó, többtípusú, több intézményt felölelő könyvtári konzorciummá fejlődött. Miután a már említett Froben megbeszéléseket kezdeményezett a berlini fizikai szakkönyvtárakkal 1997-ben, a csoportosulás hamarosan kiterjedt az egyetemi könyvtárakra, valamint a berlini és potsdami körzet kutatóintézeteinek ki-

sebb könyvtáira is. E konzorciumnak a maga nemében páratlan jellegzetessége az volt, hogy a közös célokkal bíró könyvtárak lazán szervezett, önkéntes társulása egy szerződéses konzorciummá alakult az elektronikus folyóiratok beszerzésére. Frobenhez, akinek első kézből való ismeretei vannak a kutatók igényeiről, s aki rendelkezik az üzletember rábeszélő készségével, és akit (egy némethez képest) szokatlan tárgyalási stílus jellemmez, különböző nagyságú könyvtárakból több más könyvtáros is csatlakozott az Elsevierrel, a Springerrel, az Academic Press-szel és a Kluwer kiadóval folytatott kemény alkuk során. A felsőoktatási és tudományos könyvtárak Friedrich Althoff Konzorciuma⁹ Németországban a többtípusú, multidiszciplináris és több intézményt felölelő könyvtári konzorcium első példája.

Ezt a konzorciumot 1997-ben alapították. Korábban Berlin-Brandenburgi Könyvtári Konzorcium néven volt ismert¹⁰, amely a berlini fizikai szakkönyvtárak F. W. Froben által kezdeményezett vitaköréből (Gesprächskreis Physikbibliothekare) nőtt ki. Egy erős, berlini központi katalógus hiányában, és nemcsak az egyetemek, de néhány berlini és brandenburgi regionális kutatási központ érdeklődése következtében ezek a könyvtárak összefogtak, hogy megalakítsák az első, jogilag is megalapozott konzorciumot, amelyben a tagságot konzorciumi szerződés fogja össze az elektronikus folyóiratokkal (később adatbázisokkal és más szolgáltatásokkal is) kapcsolatos tárgyalások lefolytatására. A konzorcium első kísérleti projektjét 1997 végén indították, s a kiadásokat megosztották a kb. nyolc tag között.¹¹ A tagok megállapodtak egy keretszerződésben az egyes tárgyalásokhoz, de fenntartották annak eldöntését, hogy részt vesznek-e a különböző kiadókkal egyenként meg tárgyalt szerződésekben.¹² Egyes nem konzorciumi tagok is élvezhetik bizonyos folyóiratok konzorciumos licencét, ha a konzorcium tagjai és a kiadó ebbe beleegyeznek. A felmerülő költségeket az előfizetett folyóiratok száma szerint osztják meg, s aszerint, mekkora volt a tagok előző évi előfizetéseként költsége. A tagok eldönthetik, mely kiadók folyóirataira tartanak igényt elektronikus formában. Egyetlen szolgáltatásra sem kötelesek előfizetni, de ha előfizetnek, élvezhetik a részt vevő könyvtárak állományában már meglévő folyóiratcímek széles kínálatát („kereszthozzáférés”). A költségek megosztását a tagok között és a terhelést részben azok az előfizetési ügynökségek (pl. a Lange & Springer) intézik, amelyek a konzorciumi megállapodások némelyikének kialakításában részt vettek.

A konzorcium könyvtárközi kölcsönzési szolgálatot is fenntart. Az egyes tagkönyvtárak kötelezik magukat arra, hogy bizonyos folyóiratcímek regionális könyvtárközi kölcsönző könyvtáraként működnek; ezért megőrzik a nyomtatott verziót, és kérésre másolatot készítenek. Egyes esetekben megengedett az erre jogosult szerveken való tárolás, és az egyik szerződésbe külön költség nélkül mintegy 15 000 cikket is belefoglaltak annak a kiadónak a folyóirataiból, amelynek nem fizettek elő a konzorcium tagjai.¹³ A FAK tárgyalásokat folytatott az Elsevierrel, Springerrel, Blackwell Science-szel és az Academic Press-szel, s megbeszélések vannak folyamatban a High Wire Press-szel, a Kluwerrel, előfizetési ügynökségekkel, adatbázis-forgalmazókkal és más tartalomszolgáltatókkal. Jelenleg közel 1200 elektronikus folyóirat teljes szövegéhez férhetnek hozzá a FAK tagjai. A FAK irodája 2000 júliusától egy teljes munkaidejű tárgyalási megbízással és egy részfoglalkozású titkárral működik. A vezetőség elnökből, alelnökből és titkár-pénztárosból áll. A költségeket aszerint osztják meg, hogy egy-egy kiadó címeiből mennyi szerepel az állományban az alapul vett évben (rendszerint 1998-ban); a könyvtárak nagyságuktól és beszerzési keretüktől függően járulnak hozzá a titkárság fenntartásához és az adminisztratív kiadásokhoz. Az archiválás célját szolgálja egy teljesen elektronikus E-folyóirat-gyűjtemény; ennek minden egyes címéhez egy-egy nyomtatott verzió is csatlakozik, amelynek megőrzését és kezelését valamelyik konzorciumi tagkönyvtár vállalja (kötetés, másolatok könyvtárközi kölcsönzés céljára, helybeli használat). Így az elektronikus források archiválása a nyomtatott gyűjtemény kötetésén és megőrzésén alapszik (klimatizált raktározás, újrakötés használat szerint stb.). A valamennyi résztvevő számára rendelkezésre álló elektronikus változat mellett a közösség fedezi egy nyomtatott változat előfizetését is, amelyet a konzorciumi tagok részére őriznek meg és használnak könyvtárközi kölcsönzés céljára. A FAK-ban alkalmazott modell megkívánja a költségek megosztásának szabályozását, s minden részt vevő könyvtárban némi személyzetet is a könyvtárközi kölcsönzés intézésére, noha a kérések jóval kisebb számban futnak be, mint korábban.

Habár eredetileg a PICA könyvtári rendszer¹⁴ használatára egyesültek, hét tartomány 25 egyetemi könyvtára és kutatóintézeti szakkönyvtára arra is összefogott, hogy konzorciumot alakítson a *Gemeinsamer Bibliotheksverbundon* (GBV = Általános Könyvtári Egyesülés) belül¹⁵ elektronikus

folyóiratok beszerzésére, s 1998-ban tárgyalásokat kezdeményezett a Springerrel. A megbeszéléseken részt vett a brémai Tartományi és Egyetemi Könyvtár igazgatója, az alsó-szászországi Tudományos és Kulturális Minisztérium könyvtári referense, a göttingeni Alsó-Szászországi Tartományi és Egyetemi Könyvtár igazgatója, majd legújabban a hannoveri Egyetemi és Műszaki Információs Könyvtár igazgatója is. A Springer minden elektronikus folyóiratának teljes körű használatára kiterjedő, 1999-es kísérleti installációt egy szerződés követte, amely az egyes használói csoportok számára különböző térítési algoritmust ír elő, s egy adott helyen levő nyomtatott folyóiratok százalékának az előfizetés teljes volumenéhez és az összes cím százalékához viszonyított arányát veszi alapul. A kezdeti, kísérleti installációért fix összeget fizettek, amelyet a GBV központilag, egy kiegészítő forrásból fedezett. A folyamatos finanszírozás azonban már a részt vevő egyetemi könyvtárakra hárul. Valamennyi diák és a tanszemélyzet minden tagja korlátlanul hozzáférhet a licenelt szövegekhez. A könyvtári konzorcium térítést fizető használói a kísérleti installáció folyamán nem kaptak hozzáférést, és nem engedélyezték egy-egy cikk elektronikus verziójának könyvtárközi kölcsönzését sem. A kísérleti fázis alapján kötött szerződés szerint a külső használóknak egy megszabott összeget kell fizetniük dokumentumonként (pay per view) a hannoveri Műszaki Információs Könyvtár közvetítésével. További tárgyalások vannak folyamatban az Elsevierrel, az Academic Press-szel és a Swetsszel. A Kluwer elektronikus folyóiratainak licencelése az északnémet régióközi szerződés keretében fog megtörténni (lásd később). A GBV fogja képviselni Németországot az *ICOLC*-ban (*International Coalition of Library Consortia*). Az *ICOLC* második európai konferenciájának (Berlin) a FAK a házigazdája.

Hasonlóképpen az Észak-Rajna-Vesztfáliában folyó, az előfizetések konszolidálására irányuló kezdeti erőfeszítésekhez Baden-Württembergben az egyetemi, műszaki egyetemi könyvtárak, a tanárképző főiskolák könyvtárai és a két tartományi könyvtár az elsők közé tartoztak Németországban, amelyek tárgyalásokat kezdeményeztek az elektronikus folyóiratok kiadóival.¹⁶ Nem állt rendelkezésre azonban kiegészítő keret az elektronikus folyóiratok beszerzésére, és e könyvtárak többsége képtelen volt, s nem is akart felárat fizetni ugyanannak a folyóiratnak elektronikus és nyomtatott változatáért, ahogyan ezt sok kiadó elvárta. Visszautasították az egy-egy kiadó minden folyó-

iratát felölélő előfizetési csomagokat, s a részt vevő könyvtárakba járó folyóiratok többes példányainak lemondására vonatkozó tilalmat is. Így egyedül ebben a tartományban nem kötöttek még licencszerződéseket az elektronikus folyóiratokra. Az eredetileg négy évre szóló, 1,9 millió DEM-es központi keretet arra fordították, hogy konzorciumi szerződést kössenek 14 adatbázisra, a költségnövekedés egy részét pedig a konzorcium tagjai állták. E tartomány könyvtárai kooperációra törekednek a tudományos társaságokkal, hogy gazdaságos feltételek mellett jussanak a szakfolyóiratokhoz. Így néhány baden-württembergi könyvtár élvezheti az *American Chemical Society (ACS)* kémiai folyóirataira kötött szerződés előnyeit. Tartományi licencmegállapodások révén, amelyek megengedik az egyéni részvételt is, 3–8 könyvtár „alkonzorciumokat” alakított, és így vesznek részt az egyes szerződésekből. Ilyen alkonzorciumok („Unterkonsortien”) alakultak egyes adatbázisokra, több adatbázis-szolgáltatóhoz való hozzáférésre, komplex és szakterületi ajánlatokra (EconLit, Geobase, a FIZ-Technik ajánlatai, a SwetsNet stb.). Az alkonzorciumok bármelyikében való részvételt kizárólag az intézmény fedezi, de elhet az egész tartományra vonatkozó licencmegállapodásból fakadó előnyökkel is. További tárgyalások folynak más adatbázis-ajánlatokról és az elektronikus források kiadóival (Blackwell Science, PsychInfo, SciFinder stb.). A tárgyalásokért viselt felelősség megoszlik a konzorciumi partnerek között, mert a tartományi minisztériumnak az a célja¹⁷, hogy közös erőfeszítéssel érjenek el optimális hozzáférést és gazdaságilag elfogadható árakat minden érdekelt számára; a bekapcsolódás a részt vevő intézmények egyéni döntésétől függ, s nem tűzték ki célul a teljes elkötelezettséget. Maguk az egyes licencmegállapodások is különböző hozzáférési feltételeket és térítési előírásokat tartalmaznak. A licencelés csak egy évre szól, s minden esetben a használati statisztikák vizsgálata alapján határozzák meg, hogy törölni kívánják-e az előfizetést (ti. indokolja-e a használat az árat?). Így a szerződéseket folyamatosan felülvizsgálják, és csökkentik is, ha szükséges.

Baden-Württemberg Bajorországgal is együttműködik adatbázisokra, gyűjtőtermékekre és elektronikus folyóiratokra vonatkozó, több tartományra kiterjedő licencmegállapodások tekintetében. Ezek a licencmegállapodások az egyes intézmények egyéni döntésére bízzák a részvételt; néhány százsországi felsőoktatási intézmény ugyancsak él a részvétel lehetőségével.

Noha egyike a legkisebb német tartományoknak, Saar-föld is elérte a Springer elektronikus folyóiratai egy évre (1999/2000) szóló kísérleti installációját valamennyi felsőoktatási könyvtára számára. Rajna-vidék-Pfalzban 19 egyetemi és főiskolai könyvtár, valamint kutatóintézeti könyvtár jutott hozzá a Springer 190 elektronikus folyóirata kísérleti installációjához. A két szerződés hasonló egymáshoz, s megvan az az előnyük is, hogy azokhoz az elektronikus folyóiratokhoz, amelyek általában csak egyik vagy másik tartományban állnának rendelkezésre, most mindkét tartomány részt vevő intézményei hozzáférhetnek. A kísérleti fázisban a Springer elektronikus folyóiratokra kidolgozott LINK információs rendszerét használják.

Intézményi könyvtári konzorciumok

A *Max Planck Társaság (MPG = Max Planck Gesellschaft)* alaputatásokat folytat minden tudományterületen, és 81 intézeti könyvtára van. Néhány esetben az egyes intézetek a telephelyüknek megfelelő regionális konzorciumhoz csatlakoztak. A regionális konzorciumban viselt tagságnak megvannak a maga előnyei, például az alapvető folyóiratokhoz, vagy az egyébként elő nem fizetett szakterületek anyagához való hozzáférés. Más előnyök csak akkor jelentkeznek, ha hasonló gyűjtőkörű könyvtárak fognak össze; így például az átfedések, vagyis a kettős előfizetések költségtagarékos csökkentése. Ezért már 1995-től bizonyos CD-ROM-os adatbázisokat központilag szereztek be, még ha nem minden intézet használta is őket. 1997-ben már ebbe a körbe tartoztak a könyvkereskedői adatbázisok, a Web of Science, a Current Contents és az Ovid adatbázisok is. Az elektronikus folyóiratokat illető tárgyalások 1998-ban indultak, először a fizikai és az orvosi-élettudományi intézetek egyes könyvtárosai és kutatói kezdeményezésére; ezeket később az MPG központja folytatta. 1999-ben széles körű felmérést folytattak az elektronikus folyóiratok használatáról és elfogadottságáról az Elsevier, a Springer, az Academic Press és a Science által kínált teljes címtanyag alapján.¹⁸ Határozott különbség mutatkozott az MPG három osztálya (természettudományok és matematika, orvosi és élettudományok, társadalom- és humán tudományok) között mind a használat mértékében, az elfogadás szempontjaiban, a rendelkezésre álló elektronikus verziók számában, mind az elektronikus információs források általános elfogadottságában. A felmérés kimutatta, hogy meglehetősen magas szinten áll az Ovid adatbázisok, a Web of Science stb. elfogadottsága a

kutatók körében. Az MPG-ben tekintélyes az interdiszciplináris kutatások száma, ezért költségkímélő megoldást jelent a kutatóknak, ha a folyóiratcikkek jó részéhez a „kereszhozzáférés” révén jutnak hozzá, vagyis közvetlenül használhatják őket, és nem kell az elő nem fizetett címek egyes cikkeit külön megrendelniük. A *Helmholtz Egyesület*ben például jó magas a folyóiratcímek átfedése, mivel intézetei a fizikára és a számítógép-tudományra összpontosítanak. Az MPG-hez hasonlóan egyes Helmholtz-intézetek is nagy, regionális konzorciumokhoz csatlakoztak (*FAK, Észak-Rajna-Vesztfáliai Elektronikus Források Konzorciuma*). Tovább erősödik ugyanakkor a törekvés arra, hogy összefogják az elektronikus források elérésére tett erőfeszítéseket a folyóiratok és adatbázisok többszörös előfizetése helyett.

Hasonlóképpen a *Fraunhofer Társaság (FHG)* könyvtárai és információs szolgálatai központilag kezdeményeztek tárgyalásokat az elektronikus források ügyében, de foglalkoznak azzal a gondlattal is, hogy csatlakoznak a két imént említett tudományos társasághoz a hozzáférési licenck megvásárlása céljából. Az FHG (<http://www.fhg.org>) 14, alkalmazott kutatásokat folytató intézetből áll; közülük majdnem mindegyiknek van könyvtára és információs részlege, és sokuk az ISO 9000-nek megfelelő költségtérítési rendszerben dolgozik. Ahogy számos MPG- és Helmholtz-könyvtárban, az FHG több könyvtárában is csak egyetlen vagy két, két és fél munkatárs dolgozik, akiknek nem futja a munkaidejükből arra, hogy egyedi tárgyalásokba bocsátkozzanak a szükséges elektronikus források beszerzése érdekében. Nagy előny e könyvtárak szempontjából, hogy az ilyen típusú konzorciumokban egyes könyvtárosok (vagy a központi munkatársak közül néhányan) mégis folytattak tárgyalásokat az elektronikus források beszerzéséről, és megszerezték a szerződéskötéshez szükséges tapasztalatokat, ismerik a terminológiát, a használat feltételeit és a szerződés adta lehetőségeket. Nem szabad alábecsülni ezeket az alaptudnivalókat, s a hozzáértés minden új tárgyalással csak növekszik.

Több régiót átfogó, több intézményre kiterjedő, tudományos könyvtári konzorciumok

Ugyanazon típusú (hasonló gyűjtőkörű) könyvtárakból álló konzorciumok azzal a céllal kezdtek alakulni, hogy megfelelő licencmegállapodásokat

érjenek el az elektronikus folyóiratok használatához speciális használói körük részére. Németországban ezek a konzorciumok elsősorban a szövetségi és tartományi finanszírozásban működő kutatóintézetek könyvtáraiból állnak. Például a Helmholtz Egyesület 16 fizikai, energetikai, biotechnológiai, orvosi és számítógép-tudományi intézetének könyvtárai közösen indítottak tárgyalásokat az elektronikus források beszerzésének megoldására. A Leibniz Csoport mintegy 20, szövetségileg finanszírozott kutató és szolgáltató intézet könyvtárából áll; közülük néhány már kifejezte érdeklődését, hogy csatlakozna a Helmholtz és más kutatóintézetek elektronikus forrásokra irányuló tárgyalásaihoz. Sokan jelezték, hogy érdekeltek a kooperációban is.

E nagyobb kutatóintézetek könyvtárai ugyancsak kifejezték érdeklődésüket az MPG és a Fraunhofer Társaság könyvtárainak konzorciumához való csatlakozásban, hogy együtt állapodhassanak meg az elektronikus források licenclési feltételeiben. Egyelőre ez a csoport még nem zárt le egyetlen tárgyalási folyamatot sem, de már zajlanak az előkészítő találkozók annak megbeszélésére, hogy milyen lehetőségei vannak egy olyan konzorciumnak, amely egyesítené az erőket, és biztosítaná a forrásokhoz való kölcsönös hozzáférést.

Más, „vegyes” típusú könyvtári konzorciumok még kezdeti stádiumban vannak. Így például a berlini Tartományi és Központi Könyvtár, amely a korábbi Nyugat-Berlin legnagyobb közkönyvtárából, az Amerika-Gedenk-Bibliothekből, és a korábbi Kelet-Berlin legnagyobb nyilvános tudományos könyvtárából, a Berliner Stadtbibliothekből áll, a FAK-hoz csatlakozott a folyóiratok bizonyos körének előfizetése végett, és fontolóra vette részvételének kiterjesztését. Más régiók könyvtárai (pl. a brémai Egyetemi Könyvtár) ugyancsak társultak a FAK-kal egyes kiadók termékeinek beszerzésére.

Végül: e cikk írása idején (2000 augusztusa) új fejlemény az északnémet tartományok számára (beleértve Észak-Rajna-Vesztfáliát is), hogy a Kooperációs Társasági Egyesülés, a FAK és a Brémai Egyetem összefogásával több tartományra és több könyvtártípusra kiterjedő licencmegállapodást kötöttek a Kluwer folyóirataira és a Blackwell Science-re 2000 szeptemberével kezdődően egy évre. Mivel Bajorország és Baden-Württemberg (Szászországgal együtt) 2000. augusztus 1-jével egy hasonló, 18 hónapra szóló szerződést kötött a

Blackwell Science-szel, ez a fejlemény közelebb vitt ahhoz, hogy országos szintű konzorcium jöjjön létre, és a jövőben új keretek között folyhassanak a tárgyalások.

A konzorciumi tárgyalások problémái

Az elektronikus források – legyenek ezek akár bibliográfiai adatbázisok, elektronikus folyóiratok, monográfiák teljes vagy részleges szövegei, fejezetek stb. – beszerzésére a kiadókkal és a forgalmazókkal folytatott tárgyalásokon különféle használati korlátozások, engedélyezések (pl. távoli hozzáférés) és előfizetés-lemondási tiltások merülnek fel. Az elektronikus vagy nyomtatott másolatokat használó könyvtárközi kölcsönzés ugyanúgy, mint a könyvtárak külső használóknak nyújtott térítéses szolgáltatásai gyakran súlyos problémákat vetnek fel a licenctárgyalások során, mivel a részt vevő konzorciumi tagok körén kívül sokszor nincs engedélyezve a dokumentumellátás. Nehézségeket támasztanak az újonnan induló könyvtárak is, amelyek még nem rendelkeznek tényleges állománnyal, ugyanis esetükben nincs olyan „előfizetési bázis”, amelyből a teljes árat ki lehetne kalkulálni. Az árazási stratégia majdnem mindig a folyó vagy előző évi előfizetés volumenétől függ, s vannak olyan tárgyalópartnerek, akik olyan szerződésekre törekcsenek, amelyek a konzorcium számára 3–4 évre szóló szerződéses kötelezettséget jelentenének, ráadásul előre beépített ár-emelkedéssel. Az egyetemi könyvtárak gyakran visszautasítják az olyan szerződéseket, amelyek megtiltanák a nyomtatott változat lemondását az elektronikus változat elfogadása után. A német intézmények igencsak nehezen vállalnak pénzügyi kötelezettséget több évre szóló előfizetésekre, minthogy a szövetségi és tartományi finanszírozású intézményekre érvényes rendelkezések általában nem engedik meg, hogy a folyó pénzügyi évnél hosszabb periódusra kössék le kereteiket. A forgalmazó vagy a kiadó felől tekintve másképpen jelentkezik ez a pénzügyi probléma, amely az illusztris kutatóintézetek számára bevezetett finanszírozásból fakad. Így a tárgyalásokon az elektronikus források forgalmazója vagy kiadója gyakran olyan végső ajánlatot tesz, amely sok esetben háromszorosan meghaladja azt az ajánlatot, amelyet egy nyilvános intézménynek tesz hasonló tartalommal és használati kondíciókkal.

A használat feltételeinek (mint például az elektronikus folyóiratok használatának megtiltása a kon-

zorciumon kívüli könyvtárközi kölcsönzésben; elektronikus szövegek tanulmányi célokra való átadása olyan hallgatóknak vagy oktatóknak, akik jogilag nem tartoznak a konzorciumi tagintézményhez) értelmezése jogi kérdéseket vet fel, amelyek kihatnak mind az árra, mind a könyvtár felelősségének megállapítására a használatból való visszaélés esetén. Azok a szerződések, amelyek szerint a könyvtáros jogilag kötelezett a szerződés lejártával felelősséget vállalni a részt vevő intézmények minden hálózatba kötött számítógépére letöltött elektronikus információ törléséért, olyan kötelezettséggel terhelik a könyvtárost, amelyet nem lehet nyomon követni, még kevésbé teljesíteni.

A Német Könyvtári Konzorciumok Munkacsoportja (AG Konsortien)

Mivel a legtöbb tárgyaláson az árakat, az alkufeltételeket, a használat feltételeit, az adatok archiválását stb. szigorúan bizalmasnak minősítik, a könyvtárak és a konzorciumok képviselői nem láthatnak beléjük, s esélyük sincs az árak összevetésére, és annak megállapítására, vajon méltányos használati feltételeket kaptak-e, vagy egyszerűen az eladó kénye-kedvének vannak kiszolgáltatva. Sok esetben az elektronikus folyóiratok kiadói is, az adatbázisok forgalmazói is teljesen eltérő szerződéseket, árakat és használati feltételeket kínáltak az egyes tartományok, egyes kutatóintézetek és egyes konzorciumok képviselői számára. Ez meglehetősen elégedetlenséget és tiltakozást váltott ki a könyvtárosok körében.

E probléma megoldására *Rath-Beckmann* asszony (brémai Egyetemi Könyvtár) és *Froben* (Berlin) 1998 májusában minden tartományból összehívta a tárgyaló megbízottakat. A Bajor Állami Könyvtár és a müncheni Egyetemi Könyvtár 2000 elején megbeszélésre invitálta a különböző regionális és tartományi konzorciumok képviselőit és az elektronikus források ügyében felelős személyeket, hogy fokozzák erőfeszítéseiket, kicseréljék információikat, és nagyobb átláthatóságot érjenek el az elektronikus forrásokért folytatott tárgyalásokon. Noha elsősorban könyvtári szempontok érvényesültek, az oktatók, a kutatók és tudományos munkatársak (akiket a tudományos társaságok információs és kommunikációs bizottsága képviselt) érdekei is hangot kaptak. Ez a grémium tiltakozott az ellen, hogy az egyes német egyetemeken más-más használati feltételek érvényesüljenek az egyes

címekhez vagy bizonyos tudományos kiadók teljes kínálatához való hozzáférhetőség terén az egyetemi, illetve a tudományos közösség számára, és természetesen az ellen is, hogy a használatban – letöltés, fizetés használat szerint (pay per view, pay per print), korlátlan letölthetőség a konzorciumok tagjai számára stb. – különleges feltételek érvényesülhessenek.

Ezen a találkozón alakult meg az *AG Konsortien (Konzorciumok Munkacsoportja)* önkéntességen és saját kezdeményezésen alapuló, öngazgató érdekcsoportként – meghatározott céllal és szabállyal –, hogy a közösség támogatását nyújtsa a német egyetemi könyvtáraknak, valamint a kutató és szolgáltató intézmények könyvtárainak. 2000 előtt még az egyes tartományokban elektronikus források beszerzése ügyében tárgyalásokat folytató személyek sem ismerték egymás nevét. Ezen a találkozón kicserélték a tárgyalások természetére, az árakra és a használati feltételekre vonatkozó információkat, és elérték, hogy nyilvánosabbakká váljanak a különböző szerződések kikötései. Azóta a csoport 3–4 havonta ülészik, hogy elősegítse az információcserét, s nyitottabbá tegye az egyes kiadók, adatbázis-forgalmazók stb. információit és árpolitikáját. Egy levelezési listát és egy webhelyet hoztak létre, hogy elősegítsék a szerződési kikötések stb. kontrollálására a majdnem közvetlen kapcsolatot azok között, akik éppen tárgyalnak egymással. Svájci, osztrák és holland könyvtárosokat is meghívtak ezekre az ülésekre,

így információhoz jutottak az általuk kötött konzorciumi megállapodásokról is.

A DFG képviselői kezdetektől fogva részt vettek ebben a vállalkozásban. A DFG képviselője már az első ülésen felvetette – amit mind a kutatóintézetek konzorciumainak a könyvtárai, mind egyes regionális konzorciumok is támogattak –, hogy a nagyobb egyetemi könyvtárak gondozására bízott szakterületek¹⁹ külföldi folyóiratanyagának DFG-szponzorálása képezhetné az elektronikus folyóiratokkal való országos ellátás pénzügyi alapját, ha az országos licenclésről tárgyalásokat lehetne folytatni. Természetesen ehhez szükség volna az egyes tartományi kormányok (az egyetemek fenntartói) egyetértésére, s hozzá kellene járulniuk az országosan kialakított licenc költségeihez is, mivel a DFG-től eredő finanszírozás nem lenne elégséges. Ez a modell, amely országos keretet biztosítana a licencnek, nagyon hasonlítana a NESLI (National Electronic Site Licensing Initiative, Egyesült Királyság) által alkalmazott modellhez, legalábbis ami az elektronikus alapú tudományos folyóiratokat illeti. Az 1. ábra szemlélteti azoknak a tudományos és oktatási folyóiratoknak a megosztását²⁰, amelyek tekintetében országos konzorciumos megegyezések – a címetek és a szakterületi specializálódást figyelembe vevő egyedi intézményi részvétellel – hozzájárulhatnának a költségek megindokolásához, csökkenthetnék a többszörös előfizetéseket, s egyidejűleg biztosítanák a szükséges információellátást.

1. ábra A megosztott használat piramisa

A két alsó szint foglalja magában a tudományos folyóiratok legtöbb felhasználóját, s jelzi ugyanakkor a használók megoszlását a legtöbb német egyetemen. A harmadik szinten azok a kérések jelentkeznek, amelyeket rendszerint valamelyik különleges gyűjtési területet gondozó (SSG) könyvtár elégít ki könyvtárközi kölcsönzés révén, míg a negyedik szint még szűkebb, s csak az adott szakterület 2–5 legspecializáltabb folyóiratát („orchidea” vagy „hibrid” folyóiratok) tartalmazza, amelyeket csak a legszínvonalasabb, többnyire az egyetemi rendszeren kívül eső kutatóintézetek tudnak megvásárolni. A tudományos irodalom teljes lefedésének eléréséhez a különböző kutatóintézeti konzorciumok a jelenlegi előfizetési kiadások összegét (vagy annak tekintélyes százalékát) adhatnák hozzá. Mindaddig Németországban (kivéve Berlin-Brandenburgot) kevés intézményközi kooperációt sikerült felmutatni az előfizetési vagy licenelési konzorciumok keretében; ezzel a megoldással minden érintett intézményben legalább minimális hasznot lehetne elérni.

Két szinten is jelentkeznek egy ilyesfajta megengedést gátló tényezők. A könyvtárak részéről mutatkozó fenntartások oka az, hogy egy országos érvényű licenc kevésbé előnyös, mint az egyedileg kialakított árak, használati feltételek, s hogy lényegéből következően tartalmazza azoknak a címeknek vagy adatbázisoknak a költségét is, amelyek nem elsődlegesek az adott intézmény igényei szempontjából. Ezt az utóbbi észrevételt azonban alaposan megcáfolták a NESLI-megállapodásban részt vevő intézetek tapasztalatai. Élő, bár burkolt fenntartások fakadnak abból a félelemből is, hogy egy ilyen megállapodás a személyzet létszámcsökkenését eredményezheti. A DFG által támogatott SSG-könyvtárak mindig is tartalékolnak személyzetet olyan külön feladatokra, mint a nagyobb használói kör kiszolgálása, a könyvtárközi kölcsönzésben rendszeresen küldött másolatok elkészítése, a kötetzeti és leltározási munkák. Ha létrejönne egy ilyen megállapodás, e feladatok némelyike, különösen a könyvtárközi kölcsönzésből adódóak megszűnnének. A tárgyalási alap ahhoz, hogy a licenfeltételekkel biztosított, országos, intézményközi hozzáférés felválthassa a valamely SSG-könyvtárban a cím egyetlen előfizetésén alapuló hagyományos megoldást (azzal a kötelezettséggel, hogy bármely használó papírmásolatot kaphat a könyvtárközi kölcsönzés rendszerén keresztül), attól is függ, milyen használati feltételek mellett juttatják el az elektronikus cikkfájlokat és a papírra kinyomtatott cikkeket a címzettekhez. A legtöbb licenmegállapodás nem engedi meg az

elektronikus fájlok cseréjét, vagy a fájlok, illetve a kinyomtatott cikkek bármely formában való eljuttatását a partnerkönyvtárhoz, ha az nem szerepel a licenccmegállapodásban. Ezért egy országos érvényű licencet úgy kellene kialakítani, hogy lehetővé tegye azoknak a címeknek a gyakori használatát, amelyek a használati piramis alsó szintjein helyezkednek el, és számoljon a felső szinteken levő címek ritkább használatával. Sok német könyvtár számára további akadályt jelent, hogy akár csak fontolóra vegye az országos érvényű licenelés, az a megoldatlan probléma, hogy kinek a feladata a folyóirat egészének az archiválása, és mennyibe fognak kerülni ez esetben a régebbi cikkek. Elméletileg, ha az SSG-könyvtár továbbra is előfizetne a papírváltozatra az archiválási igény miatt, és a könyvtárközi kölcsönzési kérések teljesítése céljából, kezelhetővé válna mind az archiválás problémája, mind pedig a kiemelkedően magas licencköltség, ami a könyvtárközi kölcsönzés résztvevőinek országos hálózatában adódó valamennyi tranzakció fedezetét jelenti Németországban. Ez esetben a jelenlegi, jól strukturált rendszer továbbra is fenntartható lenne, bár nagyobb költségek árán (ugyanis az elektronikus hozzáférés további kiadással jár). Egy esetleges, országos érvényű licenc, amely minden résztvevő számára az elektronikus hozzáférés előnyét nyújtja, segítené az SSG-könyvtár archiváló funkcióját is, de valamennyi részt vevő intézmény használói részére biztosítaná a naprakésziséget, lehetővé tenné a közvetlen hozzáférést a cikkekhez, s ezzel javítaná a szolgáltatás színvonalát. Az, hogy a tényleges árazási és használati feltételek a jelenlegi rendszerrel összehasonlítva előnyösebbek lesznek-e vagy sem, a könyvtárosok vagy konzorciumi megbízottak tárgyalási képességeitől függ, s attól, hogy a forgalmazók valóban akarnak-e egy mindkét fél számára előnyös megoldást. A könyvkereskedelemnek és a tudományos folyóiratok kiadóinak a német (és európai) piacon elfoglalt szerepe és pozíciói miatt, valamint a felsőoktatási intézmények koordinálatlan, tartományonkénti finanszírozása és az országos kutatási szervezetek politikai függetlensége miatt hosszú időbe telhet egy országos érvényű licenelés megvalósítása.

A szövetségi minisztériumok, a Deutsche Forschungsgemeinschaft és a tudományos társaságok támogató szerepe

A tudományos társaságok információs és kommunikációs bizottságának elektronikus folyóiratokkal

foglalkozó munkacsoportja fórumot nyitott az elektronikus folyóiratok mellett és ellen szóló érvek nyilvános megvitatására csakúgy, mint a különféle tárgyalásokon körvonalazódó üzleti modellek előnyeinek és hátrányainak az elemzésére. Mivel a munkacsoport egy asztalhoz ültette a tudósokat és a könyvtárosokat, s rendezvényeire (munkamegbeszélések, konferenciák, találkozók) meghívta a tudományos kiadványok képviselőit is, szembenézhetett az új problémákkal. Ez ösztönözte azt, hogy mindhárom körben tudatosodjanak a problémák. A használók tudomást szereztek a könyvtárak pénzügyi nehézségeiről; a könyvtárosok még inkább meggyőződhetek arról, hogy a kutatók részéről nincs ellenállás az elektronikus folyóiratokkal szemben, ugyanakkor nem hajlandók megkockáztatni, hogy cikkeik kimaradjanak a tekintélyes folyóiratokból, ami reális veszély lenne, ha nem adnák meg a folyóiratoknak az őket megillető kizárólagos terjesztési jogokat stb. a szerződésekben; a kiadók előtt még nyilvánvalóbbá válhatott, hogy lassan elveszítik az ellenőrzést a tudományos kiadás monopolista piaca fölött, s szembeülhetnek azzal a nyomással, amely az elektronikus folyóirattól nagyobb információs értéket vár el, és ha meg akarják tartani előfizetőiket, csökkenteniük kell rezsijüket és a papír alapú kiadás költségeit.

Már esett szó a DFG érdekltségéről a kooperatív licencmegállapodásokban. Ezen túlmenően a DFG támogatást nyújtott az elektronikus folyóiratok használatáról és szakmai közegben való fejlődéséről folytatott kutatásokhoz. A DFG 1998-ban három színhelyen, hároméves vizsgálatot²¹ indított, hogy különféle szempontokból tárják fel, miképpen fogadják az elektronikus folyóiratokat az egyes szakterületeken az oktatók, kutatók, hallgatók és mások. Az Oktatási és Kutatási Szövetségi Minisztérium (BMBF) a *Global-Info (Német Digitális Könyvtári Kezdeményezés)* program²² keretében 1999-ben, az első projektindítási szakaszban megvizsgálta az elektronikus szakinformáció felhasználását a felsőoktatásban, és több projektjavaslat született az elektronikus folyóiratokkal kapcsolatban (új folyamatrend a szerzőtől a közzétételig, üzleti modellek, archiválási modellek stb.). Ennek ellenére csak egy, részben az elektronikus folyóiratokkal foglalkozó projektet finanszírozott 1999–2000-ben a *Global-Info* program. A kutatási projektek eredményei, az elektronikus szakmai információ felsőoktatásba való integrációjának áttekintése, a regionális, tartományi és intézményi konzorciumok közötti kooperáció előrehaladása mind azt

jelzik, hogy gyors változások történnek ezen a területen, de ugyanakkor rámutatnak a tárgyalásokat folytató intézmények közötti kooperáció jelentőségére is. A kooperációnak, az alapozó tárgyalások átláthatóságának, s talán a tárgyalási folyamat résztvevői (szerzők, kiadók, forgalmazók, könyvtárosok stb.) új szerepfelfogásának és a szerepek érzékeny, dinamikus egyensúlya új értelmezésének óriási jelentősége lesz a hathatós licencmegállapodások létrejöttének elősegítésében, hogy a kutatók megfelelő munkafeltételekhez jussanak, ha elektronikus információs forrásokra szorulnak.

Kiadók a szakai érdekcsoportokban

Szemben a tudományos társaságok elektronikus folyóiratokkal foglalkozó munkacsoportjának kezdeményezéseivel, a német folyóirat-érdekcsoport (*German Serials Interest Group = GeSIG*) elsősorban azokat a kiadókat, előfizetési ügynökségeket és könyvtárosokat képviseli, akik/amelyek abban érdekeltek, hogy jobban megértsék a folyóiratok, s különösen az elektronikus folyóiratok terén jelentkező problémákat, s a néha egymással ütköző piaci, vásárlói és licenclési érdekeket. E csoport megalakítására előkészítő megbeszéléseket folytattak az 1998-as frankfurti könyvvásáron, majd 1999. február 4-én Regensburgban megtartották az alapító ülést, a már fentebb említett regensburgi műhelymegbeszéléshez kapcsolódóan. Vezetőséget is választottak, amelynek tagja lett *Hartmut Walravens*, a Porosz Kulturális Örökség Állami Könyvtárában működő ISSN-irodából, *Anne Bein* a Swetstől, és *Stephan* a stuttgarti Egyetemi Könyvtárból. Egy webhelyet is létrehozta²³, és üléseiket a német könyvtáros konferenciákhoz kapcsolódva tartják.

Következtetések

Németországban egymással párhuzamosan folyt a konzorciumok megalakítása, és annak vizsgálata, milyen az elektronikus források használata és elfogadottsága a német egyetemeken és kutatóintézetekben. Egyidejűleg egyfelől a tudományos cikkek előállítói, a tudományos folyóiratok kiadói, a kiadók (akár kereskedelmiek, akár nonprofit tudományos társaságok), a könyvtárak mint terjesztők, másfelől a hallgatók, kutatók, egyetemi oktatók, a tudományos társaságok mint használók vagy fogyasztók közötti dinamikus, de érzékeny egyensúlyt mindig is a változó erőviszonyok jellemezték.

Ebben a folyamatban intenzíven vettek részt a kiadók, a könyvtárak, a kutatók és a tudományos társaságok. Pontosan ez tette lehetővé a konzorciumok létrehozását és sikereik egy részét, legalábbis Németországban. A tárgyalások sikeressége nagymértékben függ a nyitottságtól, a méltanyosságtól és a partnerek közötti optimális, kölcsönös előnyöket nyújtó egyensúlytól. A kezdeti tárgyalásokon a bizalmatlanság, az átláthatóság hiánya és a gyakran indokolatlan árpolitika gátolta az ésszerű álláspontok kialakítását. A tudományos társaságok, a GeSIG, a kiadók, a könyvtárosok és a szerzők említett próbálkozásai az érintett csoportok érdekei közötti érzékeny egyensúly iránti szakmai respektus helyreállítására tesztelési és kísérleti installációkhoz vezettek. A könyvtárosok közötti együttműködés szilárdabb könyvtárosi pozíciót eredményezett a tárgyalások során. A szerzők és a kutatók támogató szerepe, amely részben a tudományos társaságok, részben a használatot és elfogadottságot bizonyító statisztikai elemzések publikálása révén nyilvánult meg, ugyancsak a könyvtárak és konzorciumok tárgyalási pozícióját erősítette, és hozzájárult az egyes partnerek igényeinek pontos megfogalmazásához. Még várat azonban magára a kiadók hajlandósága arra, hogy nagyvonalú, régióközi (vagy országos) licencfeltételeket szabjanak meg, amelyekhez egyedi információs igényeinek megfelelő, előnyös feltételekkel csatlakozhatnak a konzorciumok minden tagja. A kiadóknak és tartalomszolgáltatóknak készen kell lenniük arra, hogy csökkentsék a kiadásokat, és innovatív, a tudományos kutatást támogató eszközöket nyújtsanak, érvényesítve tevékenységükben az újabb fejleményeket, hogy hasonló licenelési és konzorciumi eredményeket érthessenek el más országokban is.

Irina Sens (GBV) azt javasolta, alakítsanak azonos típusú vagy hasonló gyűjteményekkel rendelkező könyvtárakból országos konzorciumokat az egyes szakterületek elektronikus folyóiratainak az előfizetésére.²⁴ Ennek egyik változata lenne az, ha a DFG a speciális szakterületi gyűjteményeknek nyújtott folyamatos támogatása keretében megfontolná a tudományos elektronikus folyóiratok országos érvényű licenceinek finanszírozását, hiszen ez ugyanazon az elven alapulna, amely mindeddig a gyűjteményfejlesztést és az országos hozzáférést e folyóiratok nyomtatott verzióira építve megalapozta. Egy ilyen programot nem a DFG-nek kellene teljes mértékben finanszíroznia, hanem koordináltan és a terheket megosztva a tartományi minisztériumokkal, s kooperációban a nagyobb tu-

dományos társaságokkal (Helmholtz, Max Planck stb.). Az adminisztrációs költségek nyilván csökkennének, s minden kutató és hallgató számára garantált lenne a hozzáférés munkahelyéről vagy tanulmányai színhelyéről, bárhol legyen is az. Személyi és anyagi erőforrások szabadulnának fel, amelyeket az információs ellátás és könyvtári szolgáltatások más területeinek fejlesztésére lehetne fordítani.

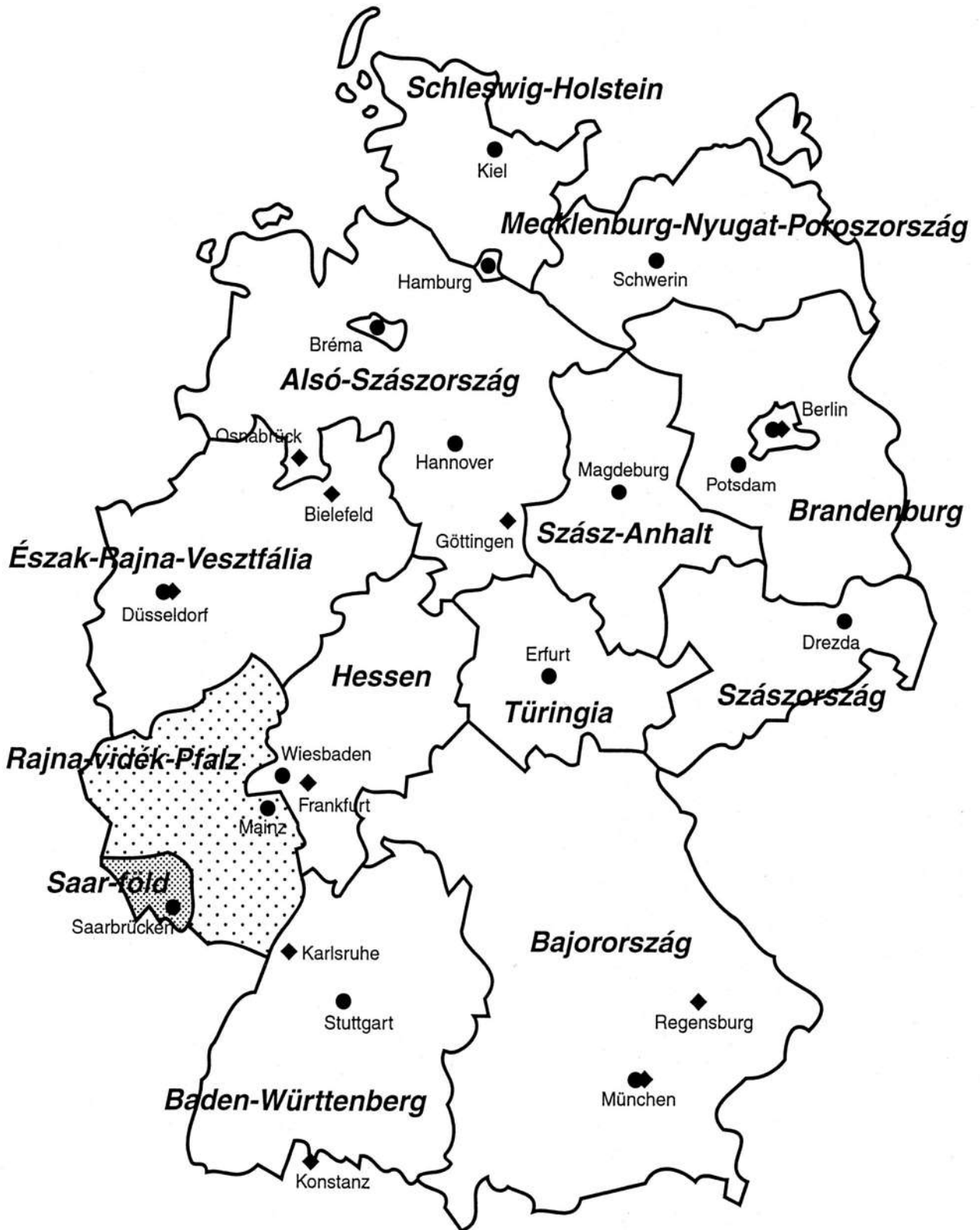
Végezetül: éppúgy, mint más országokban, a könyvtárosoknak, kutatóknak és kiadóknak szükségük lesz új licenelési modellekre és árpolitikára. Talán valóban lehetségessé válik az országos érvényű licenc Németországban, politikai struktúrája ellenére. A tudományos közösség minden tagjának javára válnék a kiadók és könyvtárak erősebb kooperációja. Ideális esetben a kutatók, az oktatószemélyzet és a hallgatók intenzívebb közreműködése jobban tudatosítaná az elektronikus folyóiratok licenelési problémáit, s a tárgyalások során növelné a megértést, sőt aktív támogató szerepet játszhatna. Még megoldatlan az archiválási politika, nincsenek kidolgozva a követendő eljárások, és várat magára megfelelő megszervezésük. A cikkek szabványosított metaadatainak előállítására nagyobb versenyt támaszthat a kiadók, adatbázis-előállítók, indexelő szolgáltatások és könyvtárak között. Elektronikus folyóiratok innovatív kifejlesztése az egyetemeken vagy a kutatóintézetekben segíthet a meglévő nehézségeken, vagy akár egyensúlyozó hatással lehet az elektronikus folyóiratok kiadóinak marketingstratégiájára. S végül a tudományos társaságok, egyetemi kiadók, számítóközpontok és könyvtárak fokozott igyekezete folyóiratok kooperációban való előállítására enyhítheti a költségvetési megszorításokat is.

A paradigmák változása (s ezzel összefüggésben az információellátás forrásainak eltolódása a nyomtatott médiumtól az elektronikusra) nemcsak a könyvtári munkában figyelhető meg, hanem a tudományos publikálásban és a tudományos kutatási módszerekben is. Továbbá paradigmaváltás zajlik az információellátás üzleti modelljeiben is. Ezek a tényezők – együttesen és egyenként – szükségessé tehetik a szorosabb kooperációt, és egységes struktúrákat kívánnak meg, hogy elérhető és fenntartható legyen a könyvtárhasználóktól elvárt szolgáltatások minősége és hatékonysága.

Az elektronikus folyóiratok németországi regionális konzorciumait lásd a *mellékleten*.

Melléklet

Elektronikus folyóiratok regionális konzorciumai Németországban

- ◆ Konzorciumi központok
- Tartományi fővárosok

Jegyzetek

- ¹ Megjegyzendő, hogy technikai értelemben egyetlen legális konzorcium létezik Németországban (csak a Friedrich Althoff Konzorciumnak van legális, szerződéses alapja). A tartományi kormányzatok vagy a könyvtárak által kezdeményezett és/vagy vezetett csoportosulásokat mégis konzorciumoknak nevezzük csoportos jellegük és az adatbázisok előállítóival, kiadóival és összegyűjtőivel folytatott licenctárgyalások és a szerződéskötések során tanúsított közös képviselőjük miatt.
- ² A Német Matematikai Társaság (DMV), a Német Fizikusok Társasága (DPG), a Számítógépes Szakemberek Társasága (GI) és a Német Kémikusok Társasága (GDCh). <http://www.iuk-initiative.org>.
- ³ Az 1980-as években a Kutatási és Technológiai Minisztérium (ma: Oktatási, Tudományos, Kutatási és Technológiai Minisztérium) a szakterületi információs központok különféle programjait és adatbázisok kifejlesztését támogatta, főként a matematika, fizika, kémia stb. területén. További programok kaptak anyagi támogatást a szakmai információs szolgáltatások fejlesztésére a 90-es évek elején, különösen a korábbi NDK területén létrejött szövetségi tartományok fejlesztésére és integrálására.
- ⁴ Lásd még: Springer-LINK in NRW: Eine Chronologie. ProLibris, 4. sz. 1998. p. 245–246.
- ⁵ A licencszerződések ma már nem fogadják el, ha nem engedik meg a nyomtatott változat előfizetésének lemondását. REINHARDT, Werner: [Summary] Workshop: Elektronische Zeitschriften in wissenschaftlichen Bibliotheken. <http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/iuk/nrw.html>
- ⁶ BODE, Friedrich: Die Digitale Bibliothek Nordrhein-Westfalens. = Innovation durch Kooperation – neue Projekt, neue Partner, neue Perspektiven. 6. GIB-Fachtagung vom 29. – 30. Oktober 1998 in Soest. Eds. Botte, A.–Rusch-Feja, D.–Theers, R. Berlin: Gesellschaft Information Bildung, 1999. p. 50–54.
- ⁷ GRIEBEL, Rolf–MAI, Richard: Konsortialvertrag mit Academic Press. = Bibliotheksforum Bayern, 27. köt. 1. sz. 1999. p. 17–32.
- ⁸ Lásd ⁷.
- ⁹ A konzorcium névadójának Friedrich Althoffot, a berlini Porosz Kulturális Minisztérium egyik részlegének néhai elnökét választották, aki elsősorban a könyvtárak érdekében kidolgozott tervei miatt vált híressé.
- ¹⁰ Nem tévesztendő össze a Kooperatív Berlin-Brandenburgi Könyvtári Konzorciummal (KOBV), amelynek 1997 vége óta az a feladata, hogy integrálja Berlin és Brandenburg könyvtári katalógusait egy közös interfész és közös katalógus alapján.
- ¹¹ A berlini Szabad Egyetem Könyvtára, a Humboldt Egyetem Könyvtára, a Szövetségi Anyagvizsgálati Intézet Könyvtára, a Fritz Haber Intézet Könyvtára, a Humán Fejlesztés Max Planck Intézetének Könyvtára, a potsdami Egyetemi Könyvtár, a berlini Műszaki Egyetem Könyvtára, a WIAS és a WISTA Központi Környezetvédelmi Könyvtára.
- ¹² Németországban a konzorciumi megállapodások rendszerint csak a tagkönyvtárak számára szabják meg az általános feltételeket. A régió vagy a tartomány más könyvtárai csak a kiadóval és az egyetemmel, illetve az anyaintézettel kötött megállapodás alapján vehetnek részt, hiszen a könyvtárak nincsenek törvényesen felhatalmazva a szerződés aláírására, hanem csak az „anyaintézmények” (azaz az egyetem, a kutatóintézet stb.). Az egyes könyvtárak azonban kialakíthatnak speciális feltételeket; ez azonban egyedi szerződéseket kíván, amelyeket ismét az anyaintézmény törvényes képviselőjének kell aláírnia.
- ¹³ FROBEN, F. W.: Das Friedrich-Althoff-Konsortium. Workshop: Elektronische Zeitschriften an wissenschaftlichen Bibliotheken, 4–5 February 1999. <http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/iuk/ber.html> és <http://www.physik.fu-berlin.de/~froben>
- ¹⁴ A részt vevő tartományok: Alsó-Szászország, Hamburg, Bréma, Mecklenburg-Nyugat-Poroszország, Schleswig-Holstein, Tübingia és Szász-Anhalt.
- ¹⁵ A GBV több könyvtárra (255) terjed ki, mint amennyi részt vett az elektronikus folyóiratokról folytatott tárgyalásokon létrehozott konzorciumban.
- ¹⁶ A Badeni Tartományi Könyvtár (Baden-Baden) és a Württembergi Tartományi Könyvtár (Stuttgart).
- ¹⁷ SCHUBEL, Bärbel: Erfahrungen beim zentralen Einkauf von Datensammlungen in Baden-Württemberg. ekz-konzepte, 8. Hrg. ekz-bibliotheksservice, Reutlingen, p. 117–121.
- ¹⁸ RUSCH-FEJA, Diann–SIEBEKY, Uta: The use and acceptance of electronic journals. Results of an electronic survey of Max Planck Society researchers including usage statistics from Elsevier, Springer and Academic Press. = D-Lib Magazine, 5. köt. 4. sz. 1999. <http://www.dlib.org/dlib/october99/rusch-feja/10rusch-feja/fullreport.html>
- ¹⁹ A II. világháború utáni újjáépítési szakaszban a DFG terve kiegészítő támogatást nyújtott azoknak az egyetemi könyvtáraknak, amelyek hajlandók voltak bizonyos szakterületeken kötelezettségeket vállalni az országos szintű könyvtárközi kölcsönzésért és információellátásért. A szakterületeket mintegy 20 egyetemi könyvtár között osztották fel, általában az oktatás súlypontjaival összhangban. Ezek az egyetemi könyvtárak azóta is kiegészítő finanszírozásban részesülnek a DFG-től külföldi folyóiratok beszerzésére a rájuk bízott szakterületeken. Ez a program a különleges gyűjtési területek programja (Sonder-sammelgebiet = SSG).
- ²⁰ Az E-print szerverek hasonló grafikus ábrázolása egy megfordított piramist eredményezne.
- ²¹ <http://www.dfg.de/foerder/biblio/heidelberg/epub.html>
- ²² <http://www.global-info.de>
- ²³ <http://gesig.ub.uni-konstanz.de/>
- ²⁴ SENS, Irina (i. m.)

Irodalom

- BERG, Heinz-Peter: Gewinnung von statistischen Nutzungsdaten aus LogFiles. Workshop: Elektronische Zeitschriften an wissenschaftlichen Bibliotheken. <http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/iuk/berg/logfile.html>
- BLAGDEN, John—EDWARDS, Louise—FISHWICK, Frances: Economic implications of different models of publishing scholarly journals for professional societies and other small or specialist owners and publishers. <http://www.ukoln.ac.uk/services/elib/papers/tavistock/scholarly-journals/cranelib.html>
- Elektronische Zeitschriften an wissenschaftlichen Bibliotheken am 4./5. Februar 1999 an der Universität Regensburg. Workshop der Universitätsbibliothek Regensburg und der IuK-Fachgruppe E-Journals. <http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/iuk/worksh.htm>
- Gemeinsamer Bibliotheksverbund (GVB): Testinstallation mit dem Springer-Verlag vereinbart. = Bibliotheksdienst, 33. köt. 3. sz. 1999. p. 483–484.
- HELAL, Ahmed; Weiss, Joachim W. (eds.): Electronic Documents and Information: From Preservation to Access. 18th International Essen Symposium, 23 October–26 October 1995. Festschrift in honor of Patricia Battin. Publications of the Essen University Library, 20. Essen: Universitätsbibliothek, 1996.
- HUNTER, Karen: Electronic journal publishing. Observations from inside. = D-Lib Magazine, 1998. július–augusztus. <http://www.dlib.org/dlib/july98/07hunter.html>
- International Symposium on Electronic Journals – Wege in die Zukunft II. IuK-Workshop on Electronic Journals. 16–17 February 1998 in Berlin. <http://www.iuk-initiative.org/b98/index.html.en>
- LETZNER, Verena: Das zunehmende Angebot elektronischer Zeitschriften in wissenschaftlichen Bibliotheken. Auswirkungen auf die Arbeitsvorgänge. Hausarbeit zum postgradualen Studium „Wissenschaftlichen Bibliothekarin“. Institut für Bibliothekswissenschaft. Humboldt-Universität zu Berlin. May 2000.
- MÜLLER, Harald: Angebote im Netz: Was ist bei Lizenzverträgen zu beachten? = Bibliotheksdienst, 33. köt. 7. sz. 1999. p. 1129–1137. http://www.dbi-berlin.de/dbi_pub/bd_99/99_07.html
- RUSCH-FEJA, Diann: E-journals in Germany: efforts, collections, and organization. = Serials. The Journal for the serials community, 12. sz. 1999. p. 235–254.
- SCHRÖTER, Madeleine: Die Entwicklung von Lizenz- und Nutzungsmodellen für Aufsätze elektronischer Zeitschriften in der überregionalen Literaturversorgung der TIB Hannover. <http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/iuk/ezul.html>
- SENS, Irina: Elektronische Zeitschriften (Konsortien und Lizenzen auf Verbundebene). Presentation text from the Working Group for Academic Librarians in the Natural Sciences (AGFN), February 23, 1999. Dresden as Pre-Conference Workshop to the German Special Libraries Association Conference, Dresden (kézirat).
- Wissenschaftliche Informationen im elektronischen Zeitalter. Stand und Erfordernisse. Ed. Bayerisches Staatsministerium für Unterricht, Kultus, Wissenschaft und Kunst. Munich: Bayerisches Staatsministerium für Unterricht, Kultus, Wissenschaft und Kunst, 1995.

Beérkezett: 2001. VII. 25-én. Fordította: Papp István

Új ETO az általános iskoláknak

A brit *Iskolai Könyvtárak Egyesülete (SLA)* arról tájékoztatót, hogy az Egyetemes Tizedes Osztályozáson alapuló egyszerűsített osztályozási rendszert tesz közzé. Ez lehetővé teszi a kisiskolásoknak is, hogy információs anyagokat rendezzenek és találjanak egyszerű és gyors módszerrel iskolai könyvtárunkban.

Egy egyszerű, de átfogó ábécérendű tárgymutató nyomtatva vagy CD-ROM-on a kisdíák-használók rendelkezésére áll. A csomagban egy gyakorlati útmutató is található, amely segíti az iskolát a rendszer installálásában, valamint egy poszter, amely a tanulóknak szól, hogyan használják a tárgymutatót. A CD-ROM és a tárgykereső rendszer két nyomtatott füzet teljes szövegét tartalmazza, amely a tanulási nehézségekkel vagy látási zavarokkal küszködő tanulók tájékozódását segíti.

A keresési folyamat az osztályteremben kezdődhet. A téma szerinti keresőrendszer tetszőleges számú iskolai számítógépre tölthető le, és a tárgymutató további példányai is megvásárolhatók. Az SLA általános iskolai osztályozási rendszere a brit szigetek valamennyi általános és középiskolás tanulója számára készült. Különös figyelmet szenteltek a kulturális, történelmi és nyelvi eltéréseknek. A rendszer a brit tanmenetet használó külföldi országokban is használható.

További információ: www.SLA.org.uk,
info@SLA.org.uk

/ASLIB Managing Information, 8. köt. 4. sz. 2001. p. 32./

(R. P.)